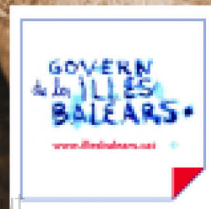

XXVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals

La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic

XXVIII JORNADES
D'ESTUDIS HISTÒRICS LOCALS

La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic

Palma, del 3 al 5 de novembre de 2009

Coordinació:

Tina Sabater Rebassa, Eduardo Carrero Santamaría

Palma, 2010

Jornades d'Estudis Històrics Locals (28es : 2009 : Palma)

La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic : XXVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals : Palma del 3 al 5 de novembre de 2009 / coordinació: Tina Sabater Rebassa, Eduardo Carrero Santamaría. – Palma : Institut d'Estudis Baleàrics, 2010. – 440 p.; 24 cm

Referències bibliogràfiques

ISBN: 978-84-95876-63-8

DL: PM-1602-2010

© del text: Els autors, 2010

© de l'edició: Institut d'Estudis Baleàrics, 2010

Coberta: Llonja de Palma. Clau de Volta. Projecte I+D+I /Guillem Sagrera y la escultura arquitectònica del siglo XV /(Ministeri d'Educació i Ciència), Universitat de les Illes Balears.

Edició: Institut d'Estudis Baleàrics

Maquetació: Documenta Balear, SL

Impressió: Impremta Esment (Centre Especial de Treball de l'AMADIP)

ISBN: 978-84-95876-63-8

Dipòsit legal: PM-1602-2010

La tomba de Jaume II a la Seu de Mallorca i el seu cerimonial de la festivitat del Dia dels Morts

Antoni Pons Cortés

El testament de Jaume II de Mallorca, datat el 6 de febrer de 1306, no va determinar un sol edifici específic com a lloc d'enterrament del monarca.¹ Més bé establia dues possibilitats, que tenien a veure amb el lloc on la mort sorprengués el rei, aprofitant les fundacions més importants que havia impulsat. Si el rei moria en territori continental, hauria de ser enterrat a Sant Joan de Perpinyà. En canvi, si moria dins l'illa de Mallorca, cosa que va succeir, havia de ser enterrat dins la seva catedral (Fig. 1), en una capella que es construiria sota l'advocació de la Santíssima Trinitat. El mateix testament exhortava el seu hereu a completar la construcció de la capella en cas que no s'hagués acabat de construir en vida seva.

La mort del monarca va arribar l'any 1311, havent donat anteriorment dues mil lliures pel començament de la fabrica de la Seu. Guillermo Terrasa relatà breument la malaltia: “*En el año 1311 hallándose en Mallorca el señor rey don Jaime II de Mallorca, cayó malo por el mes de mayo, y en día 28, vigilia del Espíritu Santo, murió en su Real Palacio de esta ciudad; celebró sus honras fúnebres el señor obispo don Guillermo de Vilanova; fué sepultado delante del altar mayor de la catedral donde aún al presente se halla su cuerpo libre de corrupción, vestido de brocado carmesí.*”²

Probablement el cos del monarca no va poder trobar-se davant l'altar major des dels posteriors moments a la seva mort, ja que la seva capçalera estava encara en construcció. Tampoc no tenim cap dada del moment del seu assentament, però la primera notícia on trobem el sepulcre al nou cap coincideix amb la finalització de la construcció del presbiteri, en dades properes a 1327. Una possibilitat a tenir en compte és la que el cos del monarca es trobés des del moment de la seva mort dins l'espai de la mesquita cristianitzada, una estructura constructiva que va perdurar fins molt temps després, a l'espera del seu trasllat definitiu.³

Que la tomba de Jaume II acabés davant l'altar major en lloc del seu espai a la Trinitat és encara un misteri. Hem de cercar entre diverses possibilitats, que aquest destí final tingués a veure amb els següents aspectes: primer de tot, que la capella de la Trinitat no adquirís mai les condicions indispensables per a servir de panteó reial. La segona possibilitat rau en un paper destacat del monarca dins la litúrgia de la Seu, ja que el túmul reial va posar-se ni més ni manco que davant l'altar major de la catedral.

Davant aquest fet, el cos va sofrir durant el segle XIX l'espoliació de bocins del seu vestit, de la seva pell i fins i tot de les seves dents, Antoni J. Quintana i Rosa M. Calafat proposaren que aquest fet podria provenir d'una equivocació, almanco des de finals del segle XV, que la tomba fos identificada com la de Jaume I, venerant-se com a sant popular a manera de relíquia (la condició d'incorrupte és, per altra banda, comuna a altres cossos del panteó reial de Poblet).⁴

Sigui quina sigui la verdadera causa d'ubicar la tomba davant la capella major, aquesta comunicació vol proposar una revisió de les possibles causes, fent especial atenció a la festa dels morts, quan les tombes de la seu adquirien un major protagonisme litúrgic.

La capella de la Trinitat

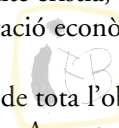
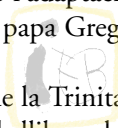
Respecte al començament de la nova església gòtica, a l'hora de determinar els seus inicis, no va ser fins als dos volums de Villanueva dedicats a Mallorca quan es va determinar un canvi cabdal en la cronologia de la fàbrica de la catedral. Una carta de Jaume II al seu fill Felip situava aquest començament a partir de l'any 1306. L'església edificada que Jaume I s'atribueix a si mateix dins la seva *Crònica o Libre dels Feits* no es pot entendre més que amb l'adaptació de l'aljama musulmana al culte cristià, tenint en compte que l'any 1235 el papa Gregori IX reclamava encara la dotació econòmica per a la Seu de Mallorca.⁵

La capella funerària de la Trinitat (Fig. 2) va suposar els inicis de tota l'obra nova, que a la documentació dels llibres de fàbrica apareix com el *cap nou*. Aquesta denominació ha estat l'excusa per determinar, segons Alomar, que la Seu de Mallorca ja va ser començada amb la intenció de convertir-se en una església de tres naus, mentre que altres pressuposen que l'actual presbiteri havia d'allargar-se fins a convertir-se en una església d'una sola nau, seguint els models existents als territoris continentals del Regne de Mallorca. Sense voler entrar en posicionaments fins que no es descobreixin noves aportacions al respecte, el cas és que la capella funerària de la Trinitat no semblava estar acabada quan Jaume II va morir.

Estructurada en dos nivells, s'ha dit també que la part inferior devia tenir la funcionalitat de futura cambra sepulcral del rei, mentre que la part superior serviria com a capella, seguint antics models de *martyria*.⁶ Per accedir a la part superior existeix encara la cambra adossada a la part nord, amb coberta de volta ogival i amb les armes reials a la clau. Era un espai amb dos nivells, amb un enteixinat que es va retirar durant la reforma del segle XX i que es va dur al Museu Diocesà.⁷

Va ser la possible inoperància de la capella de la Trinitat el que va fer que no s'hi rebés el cos de Jaume II?

Com va documentar en el seu moment Durliat, la capella devia estar quasi construïda, o almanco operativa en l'any 1313, quan el rei Sanç va ordenar que s'establís el seu servei amb el prevere Bernat Comte. Coneixem també la data de 1327, quan es

varen posar els vitralls de Mateo di Giovanni. Però això no vol dir que la capella no pogués tenir un servei anterior a la posada dels vitralls, anys en els quals els finestrals pogueren estar tapats amb draps encerats o estores d'espert. Aquesta manca de llum es degué combatre a partir de diverses llànties de plata que es trobaven penjades d'una barra i que varen ser foses a finals del segle XIV per fabricar dos canelobres de plata (conjuntament amb un cap d'argent de la mateixa capella, altres llànties de la sagristia, cinc calzes, tres patenes, part del retaule major de plata i la creu del cor major).⁸

Una carta de 1329 tramesa des de Perpinyà per G. Rovira demanava als tresorers reials que paguessin el servei del prevere beneficiat de la capella del rei, així sembla que s'anomenava a la capella de la Trinitat en temps tan primerencs. El llibre de dades de 1330 ens conta com era aquesta capellania, que estava establerta amb quinze lliures, on oficiaven els preveres P. Borra, B. Quintana i el cantaire A. Vilacasa. També es pagava el subsidi del bisbe amb una lliura.⁹ El divendres abans de cinquagesma, s'oficiava en aquest espai un aniversari instituit pel Jaume II, que va morir el mes de maig.¹⁰

Pel que fa a una funció litúrgica amb les celebracions de la Seu, durant el segle XIV la capella va tenir un paper secundari, però en determinades festes s'aprofita el seu espai com a recurs escenogràfic. A la consuetud *de tempore*, podem trobar les instruccions per celebrar la litúrgia durant les festes i dies assenyalats de l'any. La capella de la Trinitat feia acte de presència poques vegades en tot l'any litúrgic, però a vegades es desenvolupava un diàleg cantat entre els preveres que pujaven a la capella i els que es trobaven davant el faristol del cor baix.¹¹

Sobre el destí de la capella s'ha dit que a partir de la desaparició de la dinastia prerivativa del Regne de Mallorca en favor de la Corona d'Aragó va extingir-se el servei religiós dins la Trinitat. Però ens ha arribat un retaule que es trobava ubicat en aquesta capella en el segle XVI, representant una Trinitat Triàndrica que coincideix amb la seva advocació.¹² Aquesta és una obra anònima, que Gabriel Llopart va identificar com un exvot d'alguns nobles que es refugiaren a la Seu durant la revolució de les Germanies.¹³ La taula va ser col·locada a la Trinitat, segons ens conta Ripoll, i després, quan la capella va ser totalment oblidada i convertida en magatzem, es va traslladar a l'Almoïna, prop de la Caixa des Pa.

La tomba de Jaume II

La descripció del sarcòfag i dels seus ornaments en època medieval ens és coneguda a partir d'algunes dades de Real Patrimoni, algunes d'aquestes publicades en l'article de 1947 de Joan Pons i Marquès i Joan Muntaner i Bujosa.¹⁴ Segons sembla, els materials del sarcòfag i els seus ornaments varen haver de ser canviats contínuament per la seva degradació, com ho demostren els diferents pagaments. Entre els encarregats de realitzar la restauració de la coberta de drap, podem localitzar al pintor Joan Marçol (Doc. 2) i el draper Francesc Prats.¹⁵

Es pot veure que l'aspecte del túmul no va canviar massa durant tota l'època medieval. Va consistir en un drap de barres vermelles i grogues que cobria el sarcòfag, fet de fusta, que va haver de canviar-se algun cop.¹⁶ El cos del monarca va ser embalsamat per fer-lo incorrupte, encara que les seves vestidures, el seu coixí i el barret varen canviar-se en època molt moderna, arribant només a la dignitat requerida molts segles després de la seva mort.

És interessant una despesa de 1327, quan el prevere i obrer de la seu Berenguer Roig va ordenar que es fes el drap que havia de cobrir la tomba de Jaume II. Havien passat ja quinze anys des de la mort del monarca i aquesta sembla ser la primera data publicada que ens certifica la situació de la tomba reial dins la Seu. La data no deixa de ser molt significativa, ja que fins aquest mateix any no es va acabar la construcció del cap nou. El cos es pogué traslladar aquell mateix any, amb la hipòtesi que la seva ubicació anterior fos dins el buc de l'aljama cristianitzada. La documentació dels anys posteriors ja ens situen la tomba al començament de la capçalera, entre l'altar major i el cor baix de la nau central, enmig del característic corredor anomenat Via Sacra (Fig. 3), ubicació que va perdurar fins als primers anys del segle XX.

Els presbiteris de les catedrals medievals i els seus cors situats a la nau central estaven comunicats. Coneixem la compartimentació i la visibilitat dels diferents àmbits de la Seu, que varen ser molt específics. Al segle XIV una reixa de ferro servia de separació entre la capella major i els altres espais, documentat a la Seu de Mallorca a partir del *Primer llibre de fabrica i sagristia*. També va existir una porta de vidre que separava el cor, documentada el 1426.¹⁷ Però la Via Sacra comunicava el cor central amb la capçalera, creant una *església clerical dins de l'església*.¹⁸ Aquest estret corredor es delimitava a partir d'una reixa baixa de ferro o fusta, un espai processional molt usat per la constant comunicació entre les dues parts.¹⁹ Els oficiants que es trobaven situats en el cadirat de l'altar major, i el bisbe o domer que oficiava des de la part posterior del gran retaule, es trobaven en un espai que hem de considerar retingit, fins i tot a la vista del poble en cas del bisbe, quan el retaule major es trobava tapat per una monumental cortina. Però la comunicació entre l'altar major i el cor baix era constant si tenim en compte els diàlegs cantats entre ambdós cors existents i en l'àmbit de les distintes processons. Aquestes processons començaven sempre des de la sagristia, entraven al cor de la nau central i sortien per la seva part posterior. Des d'allà es duïen a terme els distints recorreguts marcats per les consuetes, que podien abastar l'àmbit de la pròpia Seu o diversos traçats pels carrers de la ciutat.

Per veure si les causes de situar la tomba de Jaume II a la Via Sacra varen ser de caràcter litúrgic, és a dir, que com a promotor de l'obra de la Seu tingués un paper destacat dins les solemnitats festives, és necessari fer un cop d'ull a les diferents consuetes de la catedral. El resultat és descoratjador. Pel que fa a la consuetud *de tempore*, la més antiga que conservem a la Seu, només es cita la tomba de Jaume II quan el centre d'atenció de la litúrgia es trobava desplaçat des de l'altar major fins a un lloc més proper al públic, que s'ajuntava entre el cor central i la capçalera. La Via Sacra es feia així necessària, per conservar la comunicació processional entre la capçalera i el cor baix.

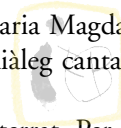
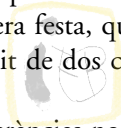
Entre les poques vegades que la tomba del rei surt referenciada a la consuetud medieval, es troba la litúrgia del Dijous Sant, la qual realitzava una processó des de la capçalera, que dividida en dos, i sortia al mateix temps a dreta i esquerra de l'altar major. La conformaven el bisbe, amb capa blanca, diaques, preveres i dos nins amb canelobres de plata amb ciris encesos. Entraven per la Via Sacra al cor, sortien per l'altra porta cap al claustre de la catedral i continuaven pel cementiri fins arribar al pedró, davant el castell de l'Almudaina. Aquest era segurament un podi molt ample, fet de pedra i de diversos nivells o graons, que aguantaven una creu o un altar. Aquest dia el bisbe feia el sermó al poble des d'aquest pedró, donava indulgències i cridava el poble per a l'ofici a l'interior de la Seu. Tornava la processó cap a l'interior del cor i arribaven fins a la tomba del rei Jaume II, on es trobava un escambell cobert amb un tapís. Allà seguia la litúrgia fins arribar a l'absolució dels penitents. Després es retiraven fins a la sagristia amb tocs de campana, per tornar a sortir i continuar un dels actes litúrgics més llargs de l'any. Es podria acceptar, en aquest exemple, que la ubicació de part de la litúrgia davant la tomba de Jaume II té a veure amb la necessitat de trobar-se l'oficiant més a prop del públic laic, a qui havia de donar l'absolució en un moment determinat.

Una altra referència del túmul del rei es troba a la segona festa després de Pasqua, quan es realitza l'adoració de les relíquies de la catedral, entre les quals es troba el *lignum crucis*, en una taula preparada a sobre de la tomba reial. La solemnitat d'aquest acte contrastava amb la tercera festa, quan un prevere es vestia de Maria Magdalena i entrava al cor central precedit de dos ceroferaris, per començar un diàleg cantat amb dos preveres cantors.

Entre totes aquestes referències no hi ha cap gest de culte a l'enterrat. Per trobar algun acte on la funció del túmul agafava protagonisme, hem de cercar els aniversaris de la defunció del monarca pagats per la Procuració Reial i la festa de difunts.

La catedral conserva un llibre d'aniversaris del segle XV conegut com la *Consuetud antiga*. Dins aquest llibre es situen dos aniversaris instituïts pel rei Jaume II. El primer aniversari, de cinquanta sous, es feia el dia 29 de maig en record del seu traspàs. L'entrada ens situa la tomba davant l'altar major de la catedral, insinuant que l'aniversari es realitzava davant mateix de la tomba (Doc. 3).

Un altre aniversari es trobava instituït el dia 12 de novembre, encara que l'acostumat benefici no s'arribava a pagar. Sembla ser que el capítol catedralici va realitzar gestions per tal que el beneficiat, Andreu Morató, cobrés l'ofici, a canvi de seixanta sous per al procurador de la bossa (Doc. 4). No sabem exactament si aquest aniversari reial es podia referir al Jaume I el Conqueridor o a Jaume II. El cas és que els pagaments habituals de la procuració reial per l'aniversari de Jaume II del dia dos de novembre no es troben documentats al llibre d'aniversaris, així que no es pot identificar amb seguretat la correspondència de l'aniversari del dia 12 amb els pagaments del dia dels morts.

La festa de difunts a la Seu de Mallorca

A partir de la segona meitat del segle XII, l'ideari cristià, que fins aleshores havia resolt les retribucions de les ànimes del més enllà a partir dels dos únics conceptes cel/infern, va realitzar un dels canvis més importants amb la irrupció del nou espai del purgatori.²⁰

La idea del purgatori provenia ja dels antics pares de l'Església, però la nova consideració teològica com un vertader espai on les ànimes purgaven temporalment amb foc els seus pecats venials la podem relacionar amb l'escola de París i els monjos del Císter de l'est de França.

La nova concepció del més enllà era complexa. Per existir una purga immediata dels pecats mentre el món encara era món, devia d'existir un judici particular immediat de cada ànima, abans del ja reconegut judici final. Per això va ser imprescindible la tasca de Gregori Magne, que va configurar el nou i complex sistema penal de les ànimes.

L'anterior impossibilitat de redimir els pecats dels condemnats de l'infern, *in inferno nulla est redemptio*, va continuar vigent, però el purgatori va deixar lloc a una possible intercessió dels vius. Noves pràctiques que suposaven la remissió dels pecats dels difunts varen adquirir una importància vital, fins al punt que es va establir una relació matemàtica entre els actes d'intercessió i l'amortització del temps dins el purgatori.

Les noves possibilitats de salvació configuraren les deixes testamentàries a favor d'una perpetuació dels actes de redempció, que eren la pregària, les almoines, el dejuni i sobretot el sufragi de les misses d'ànimes, que varen arribar a ser quasi obsessives.²¹

En tot aquest nou context podem incloure dos aspectes destacats del dia dels morts: els aniversaris per les ànimes i la repartició de pa als pobres sobre la tomba del difunt.

Durant el segle XV, cada any, la Procuració Reial realitzava un pagament per un aniversari reial el dia dels difunts a la Seu de Mallorca. Una mostra d'aquests pagaments, que tingueren les mateixes condicions cada any, encomanava llogar a Bernat Oliver setze ciris de cera vermella, que havien de ser decorats amb senyals reials, que també eren ennegrits i portats a la Seu perquè cremessin mentre durava l'ofici divinal del matí. També es donava una lliura per amor de Déu i es pagava per l'absolució davant la tomba reial (Doc. 1).

A partir d'aquesta documentació no podem conèixer com els senyals reials decoraven els ciris de difunts. La informació apreciable és que aquests senyals es pintaven, possiblement sobre paper, com així ho proposa Flocel Sabaté, i que després s'enganxaven a cada ciri.²² Però el terme pintar podria adquirir aquí un significat més ampli del que tindria habitualment. La documentació publicada al *Cronicon Majoricense* sobre els funerals de Joan II d'Aragó cita com el pintor Rafel Mòger va tenir l'encàrrec de fer tres-centes senyals reials al conjunt de 150 ciris que havien de cremar pel funeral. Sobre el contingut o com eren els senyals dels ciris, havien de ser les armes d'Aragó. Altres dotze senyals s'havien de situar a sobre del capell i sobre la tomba del rei, també fent referèn-

cia a senyals *diverses de Aragó y de sos Reynes*. Altres setze senyals a un tovalló barrat i altres tres-cents als puntals que sostenien el capell, ens fa pensar en diversos materials a l'hora de realitzar la tasca.

Quan es parlava de senyals reials es tenia una determinada iconografia marcada, molt relacionada amb la dignitat a qui es volia representar i els seus signes distintius. Segons la seva finalitat no només havien de fer referència a personalitats, si tenim en compte que també es decoraven ciris amb els senyals de Nostra Dona.

Tampoc els ciris no eren els únics suports per representar senyals. El pintor Joan Marçol va realitzar diversos treballs pels jurats de Mallorca, entre els quals podem des- triar els de pintar senyals a les cobertes dels llibres del mostassaf, fer altres sis senyals per posar-los al *trast dels ofisis an la festa da Corpocrist*, o fins i tot realitzar senyals amb or.²³

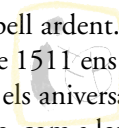
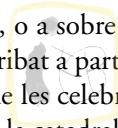
Pel que podem extreure de tot això, es pot determinar amb seguretat la filiació dels senyals amb l'heràldica, però no amb una sola forma de representar-los, més vinculada als materials on havien de ser afegits. Tenint en compte la quantitat i els diferents suports, els signes es realitzaven en sèrie i podem suposar que moltes vegades també es feien de forma esquemàtica. En cas del funeral de Joan II, tots aquests senyals havien de ser després ennegrits, per la qual cosa es podrien tractar de formes en relleu en lloc de pintura. Molts d'aquests ciris decorats es situaven al voltant de la tomba del monarca, en els bancs anomenats d'*Omni Sanctor*, que tenien diversos forats i sostenien els ciris durant el dia dels morts, o a sobre del cadafal configurant un capell ardent.²⁴

La litúrgia que ens ha arribat a partir de la consuetud Font i Roig de 1511 ens determina que aquell dia, a més de les celebracions corrents, es realitzaven els aniversaris de la gent que estava enterrada a la catedral, tant en la tomba del rei Jaume, com a les capelles laterals, al claustre o al cementiri. El cas és que totes les capelles i altars de la catedral es trobaven aquell dia funcionant com un espai propi de les diferents famílies que hi tenien ubicats els seus vasos cementirials.

Les funcions associades a la festa dels morts (Doc. 5) ja començaven després de la vespra de Tots Sants, quan es feien tres tocs de les campanes plegades amb "n'Antoni".²⁵

Les vespres de morts es feien amb quatre canonges i dos primatxers, tots amb capes negres i amb els seus bordons de plata que denotaven la seva condició. El pali de color blau, conegut com el pali del purgatori, es situava a l'altar major, i el retaule es tanca- va, mentre tres domers acompanyats de dos fadrins amb ciris encensaven l'altar major. Fet el seny del perdó amb les campanes, es començava a tocar nou tocs de totes les cam- panes, amb "n'Eloi" i "n'Antoni" incloses.

Per matines, entraven en la funció una campana de petit tamany anomenada "esquella de matines", fent tocs dobles, i també ho ferien la campana "Pisa" i "na Mitja".²⁶ Després, nou tocs de tots els senys, i es donava pas a la celebració de matines. Aquesta es realitzava pel domer de la Seu amb un bordó de fusta i vestit amb una capa de xamellot negre.²⁷ Sobre la lluminària, només la meitat estava encesa, amb quatre llums a l'altar major. Aquell era el moment de tancar el retaule major amb un tapís. Per clars de laudes entraven en funció les batallades o maçoles.

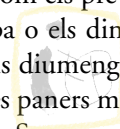
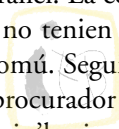
Per la gran quantitat de misses baixes que es deien el dia dels morts, la majoria de preveres tenien llicència fins al migdia, abans de començar la missa major. Aquest era el moment quan es realitzava l'anomenat aniversari de Jaume II a la catedral, davant la tomba reial.

El moment de les hores era l'assenyalat perquè fins i tot el faristol del cor es cobrí de negre. Després, tres domers amb capes morades, perquè la Seu ja no en tenia més de negres, començaven a fer una processó per recollir les ofrenes d'aquell dia. Un dels domers començava des de la capella de Sant Gabriel i el segon des de la capella de Santa Eulàlia per recórrer totes les capelles de les naus laterals. El tercer domer es reservava l'espai del claustre en la seva totalitat.²⁸ Les ofrenes podien ser monetàries o de certa quantitat de pa. Hem de recordar, com ja ho va dir Llompart i recentment ens ho ha recordat Jaume Sastre, que aquell dia era l'acostumat per fer l'ofrena de pa als pobres davant les tombes dels difunts. Un cop d'ull a la documentació publicada ens mostra com un ciri encès i aquell pa eren indispensables a l'hora de realitzar l'aniversari acostumat del dia dels morts. A canvi d'aquella ofrena, els pobres resaven per l'ànima del difunt.²⁹

Però no tot el pa era entregat als pobres, com així ho va intuir Llompart. Els escolans que anaven darrere els tres domers eren els encarregats de passar a cercar l'ofrena de les capelles, que consistia en una quarta part del total de cada família i que estava destinada al Capítol catedralici. La consuetud de Font i Roig anota com els preveres que realitzen les misses baixes no tenien dret a quedar-se amb aquell pa o els diners recollits, ja que tot anava en comú. Seguint el costum del pa beneït dels diumenges o com a reforç de la festivitat, el procurador dels aniversaris havia de fer tres paners més de tres quarts de xeixa cada un, i s'havien de distribuir a la sagristia de la Seu: un pels frares menors de Sant Francesc, altre a Santa Clara i l'altre al Carme, tot per disposició de l'assessor de la procuració reial Arnau Desmur. No és massa agosarat relacionar aquesta entrega de pa amb els resos del dia de Tots Sants i que la Procuració Reial acostumava a pagar cada any als Predicadors, a Santa Clara, als hospitals, a Santa Margalida i als franciscans.

La cerimònia continuava quan dos canonges, acompanyats de dos primatxers, arribaven a l'esplanada davant el castell, on donaven l'absolució general, amb gran toc de campanes. Tornant la processó cap a l'interior del temple, es passava per la capella de Sant Bernat i Sant Sebastià, i a la de Sant Bernat acabaven el miserere, després que els dos preveres haguessin entrat a la sagristia a llevar-se les robes.

Al costum d'encendre un sol ciri a les tombes situades a la catedral de Palma per celebrar la missa de morts i la de cremar setze ciris a la tomba reial de Jaume II, es sumen les tombes dels bisbes, que per la seva banda gaudien de quatre torxes.³⁰ Les significacions de les lluminàries eren distintes. Una idea sobre el significat del ciri encès a les misses de difunts ens podria venir donada per l'*Ars bene moriendi*, un opuscle sorgit possiblement d'algun assistent al Concili de Constança. El ciri beneït, encès durant l'agonia del moribund, era *en remembrança de aquell tot lluminós e benaventurat Ciri, llum e alegria del cel e de la terra*.³¹ Per altra banda, la gran quantitat de ciris en els fune-

rals reials podria estar més acord amb la relació entre la llum i la vida celestial del sentiment religiós medieval.³² La lluminària de les celebracions estava estipulada tant a les consuetes com als missals, però les diferents supersticions del poble va fer necessari edictes per tal que els oficiants no admetessin colors diferents o un nombre de ciris determinat als que estaven reglamentats. Una mostra d'això es pot veure en l'edicta de Joan Vich i Manrique de 1598.³³

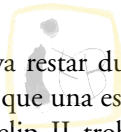
Un text posterior a les consuetes medievals i que va ser publicat per Joan Pons i Marquès i Joan Muntaner i Bujosa mostra el cerimonial específic en què s'havia convertit l'aniversari reial. El mateix bisbe era avisat que havia d'anar a la Seu per fer l'absolta del rei. Mentrestant es vestia, el virrei i el procurador reial eren avisats al Castell Reial per entrar a la Seu. El bisbe sortia de la sagristia amb dos canonges d'assistents, tres capellans amb el gremial, el Llibre i la mitra, tots vestits amb pluvials negres, cap a la tomba del rei on feien un cercle mirant cap a l'altar. El bisbe, davant el llantoner absolia doblement el virrei i el procurador, agenollats sobre un coixí. Acabades les absolucions, el bisbe besava la mà al virrei i al procurador, i després tornava a la sagristia per despullar-se i prendre la capa del cor, on el subdiaca faria les següents absoltes.

El destí de Jaume II

El fèretre de Jaume II va restar durant tota l'època medieval al centre de la Via Sacra, com ja hem dit, sense que una estructura mortuòria estable dignifiqués la figura del monarca. A partir de Felip II trobem les primeres disposicions que consideren Jaume II com el predecessor de la dinastia regnant. En aquesta ocasió de 1588, una carta des de l'Escorial manava fer draps de seda i una reixa de ferro, per tal que la tomba gaudís de major decència. El 1589, diverses cartes ja parlaven de les primeres intencions de dissenyar un nou sepulcre reial.³⁴

Però no va ser fins a Carles III quan un disseny va arribar a realitzar-se, després de tants altres problemes per part del Capítol, pel brigadier d'enginyers Francisco Sabatini. Durant la seva confecció, el cos reial va trobar-se altre cop dipositat provisionalment en la capella de Santa Eulàlia. Retornat al seu lloc original enmig de la Via Sacra, el cos del monarca va restar dins el poc aconseguit sepulcre, que va adquirir el nom popular de "la sopera" per la seva forma ovalada.

Però, a principis del segle XX, la reforma de Gaudí va retirar altre cop la tomba de davant el presbiteri, que resultava un impediment pel seu projecte d'adaptació litúrgica. Davant la intenció de recuperar les formes gòtiques més antigues de la catedral, el sepulcre de Sabatini es va considerar inapropiat per al rei de la casa mallorquina, i es va proposar la inclusió del seu cos dins la capella de la Trinitat, amb un sarcòfag nou. Aquest projecte tampoc no es va dur a terme, i es varen proposar alternatives diverses, com la de Faust Morell, la de Guillem Forteza i la del mateix Gabriel Alomar, qui a la fi va fer l'encàrrec definitiu. Aquest encàrrec el va dur a terme Frederic Marès. El mateix

que va fer les restauracions del panteó reial de Poblet va ser l'encarregat de realitzar el definitiu sepulcre de Jaume II (Fig. 4), que amb la parella de Jaume III al seu costat converteixen la capella de la Trinitat en el que en un principi havia de ser: el panteó reial de Jaume II, cap de la dinastia privativa de Mallorca.³⁵

A manera de cloenda

Els arguments freqüentment esgrimits que proposen l'abandonament de la capella de la Trinitat i l'acabament dels beneficis amb la fi del regne privatiu no es poden considerar exactes, ja que es troben beneficis d'aquesta capella a mitjans del segle XV, com també altre mobiliari litúrgic, que demostra que la seva part superior encara era un lloc d'atenció dintre de la Seu al segle XVII. La Trinitat sembla que es va convertir en una capella d'àmbit reial sense necessàries connotacions funeràries, cosa que deduec quan es parla d'una *capella del rei*, sense haver de ser per força un lloc d'enterrament.

No trobem dintre de la documentació cap testimoni que anunciï la predilecció de l'espai inferior de la capella com a lloc per rebre el cos del monarca, així com s'havia proposat, seguint els antics *martyria* medievals.

Tampoc no queden demostrades connotacions litúrgiques per a la col·locació de la tomba enmig de la capçalera, revisades les distintes consuetes del segle XIV i principis del XVI. L'espai de la tomba resultava ser el lloc determinat per dur-hi a terme actes que no havien de ser tapats pel retaule major o per cap mena de tapís. Era el lloc on el poble podia observar de més a prop les relíquies sagrades de la Seu, en un espai proper però vetat al públic, que comunicava la Capella Reial amb el cor central i que s'anomenava Via Sacra. Només en els aniversaris de la mort del monarca i el dia dels morts, la tomba rebia atencions destacades, però s'emmarquen dins les celebracions habituals de les misses baixes del dia dels morts. L'absolució sobre el pedró, la decoració amb els ciris ennegrits sobre la tomba del monarca i l'oferta del pa als pobres eren els costums més arrelats de la cerimònia en record dels difunts del purgatori.

No s'ha pogut determinar el canvi de posició de la tomba reial des del seu destí inicial fins a la Via Sacra, tret de les intencions de trobar-se més a l'abast que la mateixa capella de la Trinitat, un espai de difícil accés, amb una part inferior no visible i una part superior possiblement no acabada al moment de la mort de Jaume II. Sembla que va acabar essent una capella d'àmbit reial sense una funció especial determinada.

Enfora han quedat les idees d'Emili Sagristà, quan proposava que la Trinitat originalment va ser feta en una època anterior, en temps de Jaume I, i que les reformes que va ordenar Jaume II al seu testament tenien només a veure amb els dos arcosolis del primer pis, que servirien per rebre els cossos del rei i dels seus descendents.

El cas és que el feretre reial no va arribar mai a situar-se en l'època medieval en el lloc creat originalment pel seu enterrament.

Documents

Document 1

Item a v de novembre any mccccxxxviii pagui o per mi lo dit mon Loctinent an Bernat Oliver candler de cera per minuts e loguer de XVI ciris de cera qui en lo dia de la commemoració de los fels defunts del any present mccccxlvii tant quant dura lo offic divinal en la Seu de Mallorques cremant devant la tomba del rey en Jacme de bona memòria qui stà devant l'altar maior de la dita Seu segons ques cascan any es acostumat e son hi compreses XVI solidus de annegrir los dits ciris e pintar los senyals reyls et I sols quis dona per amor de Déu e absoldra aquell dia . Cobren apocha closa per en Jacme Campsullos notari, axi com appar mcccclxiii, 4 lb. 4 sl. 10 dn.

ARM, RP3534, fol. 76.

Document 2

Item pagui o per mi lo dit mon loctinent an Johan Merçol pintor de Mallorques per reparar hun drap barrat de barras vermelles e grogues quistà sobre una tomba del rey en Jacme de bona memòria devant lo altar maior de la Seu de Mallorques lo qual drap era tot que squinsat e feu li fer una forradura de canamos blau e mudar algunes barras de drap nou vermell e groch en la qual forradura entrant X canes del dit drap a raó de III s. X diners la cana e una cana de drap vermell e groch a raó de VIII s. la cana e per fer rentar lo dit drap e forrar aquell e faedores. II, III sous per qui sou preu e cobri apocha closa per en Jacme Campsullos a XIII de desembre any mccccxlvii axí com appar [...] 4lb. 1 sl et 4 dn.

ARM, RP3531, fol. 87.

Document 3

A XXIX de maig

Lo senyor rey en Jacme establí en la Seu aniversari de L sous quis fa lo die damunt dit e deu lo pagar e partir lo seu capellà e jau denant l'altar maior. Arnau Fariol mercader.

ACM CC 3403, fol. 76v.

Document 4

A XII dies de novembre. Lo molt alt rey en Jacme de Mallorques ha ordinat instiur un benefici de XV lliures barceloneses en la Seu de Mallorques lo qual huy poseyés n'Andreu Morató prevere, lo qual no here acostumat de rebre dels aniversaris, perquè

tot lo honrat capítol ha determinat que lo dit beneficiat e tots los següents daquí avant reheberen dels aniversaris. Emperò quel beneficiat aia a dar cascun any a XII dies del dit mes al procurador qui te la bossa xexante sous quitis e que lo dit iorn sia feyt aniversari per lo dit senyor rey.

ACM CC 3403, fol. 160v.

Document 5

A la festa de commemoració dels defunts festa doble manor. Quant les vespres sagonen de Tots Sants seran dites mentre que diran les ~~completes~~ ferran tres trets de tots los senys ensemps ab n'Anthoni he arrambaran tots ensemps y araderan quasi com a thocar de nos. E mentre que les completes de Tots Sants se diran lo roder aportarà al nou quatre capas negres, duas de domàs negre ~~xemellot~~ per los canonges qui entoneran a las vespres de morts y duas de ~~natonina~~ ~~xemellot~~ per los primatxers ab quatre bordons de argent los dos dels domers y dos dels pinyacles. E una capa de bellut negra ab lo respatlles de xemellot negra per lo canonge que ferà les vespres de morts. E altres duas capes de domàs [nota al costat: e lo scholà devant] negre ab los dos bordons dels canonges per dir lo R(esponsori) de las dites vespres e una tavayola de xemellot negre. E quant les completas de Tots Sants seran dites tencharan lo retaula del altar maior e posseran a l'altar maior lo palis de porgatori blau e quant hauran comensides les vespres de morts tres domers aniran a la sagristia he pendran capes de cotonina negra per anar encensar y dos fadrins del altar maior ab ciris cremant acompanyeran los domers.

En l'any MCCCCLIII a XXX de octubre fonch ordenat per lo Re(verendíssim) capítol que canonges entonassen a las primeras vespres

E en la nit de la dite festa quant lo seny de perdó haurà tochat per poc spay après tacharan nou trets ab totes les campanes, e ab n'Aloy e n'Anthoni e acabant aquesta doble arrancharan lo Noné tret e acaderan tots pleguats.

Matines.

E per a las matines dels defunts tochar lo primer tret de la esquella de matines i ~~feran la doble de las esquellas petites e acaderan aquesta doble feran altre doble del seny pisa y del seny migà~~ e quant aquesta doble serà acadade arrancharan tots los senys ab n'Anthoni sens n'aley hi feran nou trets a modo de cos. (Nota al costat: tocaran en mitja y no tocaran en doble). E quant hauran acadat comenseran matines. E sien aportades al cor tres capes ço és, duas de cotonina nagre ab dos bordons de fust per lo yo R(esponsori) noy haurà candelas al salamó. E al altar maior cremeran quatre lums y dos ciris al cor y la mitat dels lantonés d'el. E devant l'altar maior posseran un tepit. E quant lo yo R(esponsori) se dirà feran tres trets d totas les campanes ab n'Anthoni a modo de cos e açò per clars de laudes e si ferà hora tocharan après les batellades.

Aquesta missa de las batellades se dirà més gran dia que en tots los altres dies perquè en aquest dia nos pot dir missa de matí dich missa baixa fins que aparegui al sacristà

e açò per rahó de la gent qui ve a la sglésia per absoldre que tropien missas quant vindran A costum és que lo ragent dóna licència a algun prevere que a mige hora de dia pugue dir missa e après ampliant dóna licència a cade un. E quant les batellades hauran tochat tocharan lo seny pissà per a prima missa major.

E per a la missa maior dels defunts tochades les duas hores de dia comensaran ~~la doble de las esquellas manors~~. (Nota: lo dia dels morts tacaran a lo res de dia i aquoderan a dos i mitja y tacaran ne prima y ne seona y après tocarà en pisà i en mitja per rehó de le missa que és doble y quant diran oremus tocaran tres trets axí com los primeres vespres) e acadats comensaran les horas. E quant diran nona feran tres clars de tots los senys ab n'Anthoni a modo de cos. E mentre que diran les horas aporteran al cor sis capes de cotonina negra e sis bordons d'argent, quatre radons y dos de pinyacles per anthonar a la missa e una tavayola negra per lo feristol de la trona. E aparelleran a la sacristia vestiments negres los pus bells qui seran per aquells qui diran la missa. E a la offera són tinguts anar tres domers ab capes morades per quant no ni ha de negres, e vestense a la sacristia, e los dos prenen caschú una part de la sglàsia la hu a la capella de Santa Eulàlia e l'altre a la capella de Sant Guabriell e van per totas les capellas l'altre és tingut anar a la claustre he hauran lo quart de aquesta offera, e si noy van no hauran res.

E quant (sacristà?) hauran tochat aporteran al cor duas capes de domàs negre forrades de vermell ab los bordons dels domers per los dos canoges qui feran la absolució ensemps ab dos primatxers. E quant la absolució serà for a le sglàsia que serà devant lo castell feran clars generals de tots los senys ensemps ab n'Anthoni e acadats tots los senys restarà n'Anthoni tot sol tochant per poc spay. E quant la creu entrarà a la sglàsia passarà devant la capella de Sant Bernat, e devant Sant Sebastià e anirà a la sacristia ab lo prevere qui haurà feta la absolució ab sos companyons e los vestits ab les capes y bordons e la processó resterà devant Sant Bernat, e aquí acabaran lo miserere.

Vespres sagonos defunctorum.

E per las vespres sagonos dels defunts quant hauran fet clars de morts feran la doble de las mesquellas manors, e après tres trets de clars ensemps ab n'Anthoni a modo de cos. E aporteran al cor quatre capes de cotonina negra y quatre bordons de argent dos radons y dos de pinyacles per aquells que entoneran a las vespres. E una capa de xemellot negre per lo domer qui ferà les vespres ab lo respalles de xemellot negre. E a la sacristia aperelleran dues capes de cotonina negra per los domers que aniran encensar y dos fadrins del altar maior ab ciris que acompanyeran los dits domers. E al cor cremeran dos ciris e la mitat dels lantons. E quant lo Magnificat serà dit tocharan lo seny pissà per completes.

Nota: (e nota que los scholans y lanterns són tenguts de anar per las capellas fora lo roder e fer girar los capellans qui diran missa a la offera, e de assó quant Crist fous appellats. E [...] sacs perquè han portat cade hun un sac per portar lo pa y los diners quis rebran de la offera a la sacrestia y de las ofertas de aquestas missas baxas ha lo clavari

la quarta, y los preveres que los fan non hauran la quarta perquè totes van en comú. Es més avant de notar segons és qustumat de mà de mossen lo font als domers qui en la consuetat vella en cartes XIV que lo procurador dels anniversaris és tengut a fer tres paners de pa, de tres q(uartós) de xexa per dits paners e gualment distribuïdas so és una q(uartó) de pa en cada paner. E ha a tremetra lo procurador per dir la un dles tres paners a la sacrastia, un a Sant Francesc, una al Carme e alte a Santa Clara. E tot assó se feu per disposició de miser Arnau Desmur quondam. Més avant és de saber que en dita consuetat en cartas XLVIII és notat lo mode de las distribuïcions de las absolucions i so és qui té haver doble part o no.

Consuetat Font i Roig (1511). ACM CC 3400, 107v i 108.

Notes

1. Arxius Nacionals de París, P 1354 (1), 804; va ser publicat en el seu moment per LECOY DE LA MARCHE, Albert (1892): *Les relations politiques de la France avec le Royaume de Majorque: Iles Baléares, Roussillon, Montpellier, etc.* 1. Ernest Leroux, París. p. 306, not. 4. *Item. volumus et mandamus quod, in dicta ecclesia Beate Mariae Sedis Maioricarum, in loco decenti, construat una capella intitulanda Sanctae et Individuae Trinitatis et ibi sit spatium sufficiens ad sepulturas ubi volumus sepe- liri... et ad haec faciendat et complenda, si ea nos non compleverimus in vita nostra, adstringimus ipsus here- dem nostrum universalem.* Una ressenya del codicil es troba dins MUT, A., URGELL, R. (2003): “Regests de documents i de compilacions d'interès històric i legal des de la conquesta del 1229 fins a la Nova Planta del 1715”, a GARÍ I MIR, F. (dir.): *Documents cabdals del Regne de Mallorca. Documents i compilacions legals.* Parlament de les Illes Balears, Palma, p. 118-119, doc. 84.

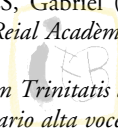
2. Publicat per CAMPANER Y FUENTES, Álvaro (1881): *Cronicón mayoricense.* Sa Nostra, Palma, 2007, p. 39; RIPOLL ARBÓS, Luis (1945): *La catedral de Mallorca.* Libros Mallorca, Palma, p. 40. El mateix Álvaro Campaner dóna quatre notícies vinculades a la malaltia i a la mort del monarca, com varen ser els pagaments del lloguer de diverses barques, per comunicar l'estat del monarca a l'illa de Menorca, a Perpinyà i a Colliure. El darrer pagament estipulat del llibre de dades es refereix als jornals de 14 servents per guardar 12 dies el castell de Bellver, ja mort el monarca: CAMPANER Y FUENTES, Álvaro, *Cronicón...*, *op. cit.*, p. 40.

3. Villanueva va citar la següent entrada del capítol catedralici del 30 d'abril de 1386: *Noverit universi quod cum reverendos dominus Episcopus et honorabile Capitulum Maioricensis subscripti, sedu- lo cogtantes modos et vias, quibus structura vetus ecclesiae Sedis Maioricarum, ubi facta masquita per Agarenos celebratur antiquitus nomen execrabilis machometi, deleri queat et eici pentus ab eadem eccle- sia, et chorus iam satis partim notabiliter operatus debito loco eiusdem ecclesiae sedeat, decreverint, sta- tuerint et ordinaverint unanimes et concordés in pleno Capitulo de his pluries celebrato, quod duo pilaria lapidea, quae scilicet, utrumque eorum sint intius in otroque latere ipsius ecclesiae secundaria, pilaribus aliis construantur in altum ex iusta formam in magno decore conceptam et inceptam fieri, in ipsius pri- mario fundamento, super ipsius edificentur tres scilicet, una superiore, et duas medianae sive inferiores tes- tudines, continueate aliis testudinibus duabus, clavibus in qualibet earundem testudinum iam firmatis; ut hiis completis dicta ecclesia ab ipsius deletae veteris structurae ruderibus expiata; possit dictus chorus, qui adhuc substructae veteri structurae, decentius situari.” VILLANUEVA ASTENGO, Jaume (1851): *Viage literario a las iglesias de España*, XXI. Imprenta de la Real Academia de Historia, Madrid, p. 96-97. Citat per SAGRISTÀ I LLOMPART, Emili (1952): *La catedral de Mallorca. El enigma de la capilla de la Trinidad.* Sociedad Castellonense de Cultura, Castellón de la Plana, p. 21.*

4. QUINTANA TORRES, Antoni J., CALAFAT I VILA, Rosa M. (1992): *La pervivència del rei en Jaume*. Documenta Balear, Palma, p. 88-90. Ho recull textualment VILADOMIU I CANELA, Pilar (2009): *Guia de les tombes reials del casal de Barcelona. Corona d'Aragó. Regne de València. Regne de Mallorca. Regne de Sicília (del segle XII al segle XV)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
5. PÉREZ, L. (1988): "Els difícils inicis de l'Església de Mallorca", a LLABRÉS, PJ (coord.): *Set segles i mig de germanor: esglésies de Mallorca i del Principat: miscel·lània commemorativa del 750è aniversari de la restauració del bisbat de Mallorca*. Akribos, Barcelona-Ciutat de Mallorca, p. 76-86; RIERA, M.M., PONS, G. (1995): "Algema, zo es la Seu bisbal...", a PASCUAL BENNASAR, A. (coord.): *La Catedral de Mallorca*. Olañeta, Palma, p. 17-22.
6. Durliat ens referencia la monografia: GRABAR, André (1946) *Martyrium*. I, Collège de France, París, p. 79-80 i 87.
7. ALOMAR ESTEVE, Gabriel (1949): "La capilla de la Trinidad, panteón de los reyes de la casa de Mallorca", a *Cuadernos de arquitectura*, any 4, núm. 10. p. 453 i 457; també a DURLIAT, Marcel (1962): *L'art dans le royaume de Majorque: les débuts de l'art gothique en Roussillon, en Cerdagne et aux Baléares*. Edouard Privat, Toulouse, i a DOMENGE I MESQUIDA, Joan (1997): *L'obra de la seu. El procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents*. Institut d'Estudis Baleàrics, Palma, p. 134.
8. SASTRE MOLL, Jaume (2007): *La Seu de Mallorca (1390-1430). La prelatura del bisbe Lluís de Prades i Arenós*. Consell de Mallorca, Palma, p. 268.
9. ARM, RP, 3403 (1329-1330), fol. 3.
10. Gabriel Llompart ens recorda que la institució de la festa de la Trinitat dins el calendari litúrgic va ser posterior a Jaume II, instaurada per Joan XXII a partir de l'any 1334 pel primer diumenge després de Cinquagesma (o Pentecosta). LLOMPART Y MORAGUES, Gabriel (2007): "Dos obras de arte significativas de la germanía mallorquina". *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, núm. 17. p. 21-22.
11. *Sex presbiteri vel octo cantores quos primicherium elegerit ascendant capellam Trinitatis ad cantandum Kyrie eleison. Ad benedictus Antiphona Traditor autem dicatur a septimanario alta voce et primicherius stans in cathedra sua incipiat alta voce Benedictus Dominus Deus Israel, et ibidem iteretur antiphona. Qua finita predicti octo presbiteri in capella Trinitatis incipiant Kyrie eleison et duodecim presbiteri setantes ante letrinum respondeant xpriste eleison et sic dicatur unus versus in capella Trinitatis et alius versus in choro. Finitis Kyrie eleison et versibus dicatur Pater noster et psalmum Miserere mei Deus per choros. Et finito dicto psalmo, ebdomadarius dicat orationem quasi legendo scilicet [...] sine Dominus vobiscum et eremus, et sine aliqua conclusionem. Et hoc facto recedant omnes ad propriam. Et pulsetur modicum sicut moris est cimbalum maius pro Ave Maria* (ACM 3412, fol. 65v). La transcripció pertany al treball realitzat per José Miralles, dut a terme per desig del capítol i del seminari durant l'any 1948. Havia de servir com a presentació al certamen literari del centre.
12. S'ha parlat sovint de la prohibició de la Trinitat Trifacial al Concili de Trento, encara que en realitat el text definitiu no va fer esment a cap tipus iconogràfic específic, i molt manco va evitar referir-se a la Trinitat (encara que sí ho fes el text preparatori de la Sorbona). Sobre les distintes fórmules iconogràfiques de la Santíssima Trinitat JOSÉ DE ALMEIDA, Antonio (2008): "Imágenes de Dios. La representación de la Santíssima Trinidad en los libros impresos de Portugal en el siglo XVI de la revelación y testimonio eclesial de la fe". *Estudios Trinitarios*, XLII, núm. 3, p. 393-421; BO-ESPFLUG, F. (2002): "Visages de Dieu", a DALARUN, J. (ed.): *Le Moyen Âge en lumière: Manuscripts enluminés des bibliothèques de France*. Fayard, París, p. 295-328.
13. LLOMPART Y MORAGUES, Gabriel (2007): *Dos obras de...*, op. cit. p. 19-35; citada per SEBASTIAN, Santiago (1968): "La representación heterodoxa de la Trinidad en Hispanoamérica". *Anales del Instituto de Arte Americano e investigaciones estéticas*, núm. 21, p. 70-74; PALOU, J.M. (1995): "La pintura del siglo XVI", a PASCUAL BENNASAR, A. (coord): *La catedral de...*, op. cit., p. 101.

14. ARM, RP3531, fol. 87v; PONS Y MARQUÉS, Juan; MUNTANER Y BUJOSA, Juan (1953): "Sarcófagos reales en la catedral". *BSAL*, 30, p. 201-215.

15. Pel document de Joan Marçol, vegeu LLOMPART MORAGUES, G. (1980): *La pintura medieval mallorquina. Su entorno cultural y su iconografía*. IV, Luis Ripoll, Palma, p. 160-161.

16. L'any 1327 es troba un pagament al prevere i obrer de la seu Berenguer Roig per un drap blau amb senyals reials, "que feu fer a ops del monument a cobrir del molt alt senyor en Jacme de bona memòria, Rey de Mallorques". Problemes hi va haver també amb el sarcòfag, que ja va haver de ser canviat el 1389 per una caixa de fusta de València. L'any 1446, Joan Marçol es va encarregar de reparar el drap de barres vermelles i grogues que es trobava damunt la tomba del monarca. Va posar-li un folrat blau, va canviar algunes de les barres que estaven esquinsades i el va rentar. Francesc Prats es va encarregar de fer, l'any 1463, un altre drap similar, i una túnica nova pel cos del monarca. Aquesta coberta de la tomba segurament va ser la que es va substituir per una de nova el 1482, també de barres i folrat de tela negra, publicat per Campaner al seu *Cronicon Mayoricense*.

17. SASTRE MOLL, Jaume (2007): *La Seu de Mallorca...*, op. cit., p. 558.

18. L'expressió és de RODRÍGUEZ GUTIÉRREZ DE CEBALLOS, Alfonso (1991): "Liturgia y configuración del espacio en la arquitectura española y portuguesa a raíz del Concilio de Trento". *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte (UAM)*, III, p. 43.

19. Sobre espais corals, CARRERO SANTAMARÍA, Eduardo (2008): "Centro y periferia en la ordenación de espacios litúrgicos: las estructuras corales". *Hortus Artium Medievalium*, XIV, p. 159-179.

20. Com a obra de referència, LE GOFF, Jacques (1981): *El nacimiento del purgatorio*. Taurus, Madrid.

21. Tots aquests aspectes es tracten a RODRÍGUEZ BARRAL, Paulino (2004) "Purgatorio y culto a los santos en la plástica catalana bajomedieval". *Locus Amoenus*, 7, p. 35-51; RODRÍGUEZ BARRAL, Paulino (2007): *La Justicia del mas allá. Iconografía en la Corona de Aragón en la baja Edad Media*. Universitat de València, p. 13-23.

22. SABATÉ I CURULL, Florell (2003): *Cerimonies fúnebres i poder municipal a la Catalunya baixmedieval*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, p. 30.

23. LLOMPART, G (1982): "Pan sobre la tumba", LLOMPART MORAGUES, Gabriel: *Religiosidad popular*, ed. Olañeta, Palma, 1982, p. 266; també LLOMPART MORAGUES, Gabriel (1980): *La pintura medieval mallorquina. Su entorno cultural y su iconografía*. IV, ed. Luis Ripoll, Palma, p. 160.

24. A cops, el capell era de forma piramiral. SABATÉ Florell (2003): *Cerimonies fúnebres...*, op. cit., p. 25-26.

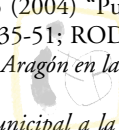
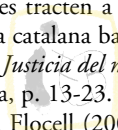
25. És de comentar que la consuetada de Font i Roig parla sovint de "n'Antoni", en lloc de "n'Antònia", en referència a la campana medieval.

26. La "Pis" a era una campana que es va refondre al segle XVII, i que es coneixerà amb el nom de la "Nova".

27. El xamallot era una peça de roba de llana, mesclada a cops amb pèl de cabra.

28. La consuetada de 1511 no estipula si es referia al *claustro quarto, terzo, segundo o primo*, distinció que sí fa la consuetada *de tempore*. Segurament amb això es diferenciava les quatre ales que conformarien un claustre quadrat, qüestió tan important a l'hora especificar el lloc adequat per a les processons del segle XIV.

29. RODRÍGUEZ PARRAL, Paulino (2003): *La imagen de la justicia divina. La retribución del comportamiento humano en el más allá en el arte medieval de la Corona de Aragón*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, p. 128-129. Paulino Rodríguez fa referència a un text publicat per Duby on es reconeix el banquet funerari per la mort del cavaller i el menjar distribuït als pobres com a salari per les seves oracions. DUBY, Georges (1985): *Guillermo el Mariscal*. Alianza, Madrid, p. 29.

30. Informació extreta de la consuetud santoral de 1516 i publicada per Villanueva i LLABRÉS, P.J. (1995): “La celebració litúrgica” a Aina Pascual (coord.): *La catedral de Mallorca*. Olañeta, Palma, p. 224. Pels funerals dels bisbes, SEGUÍ, G. (2009): “Litúrgia i teatralitat a la fi de l’edat mitjana. Els honors fúnebres dels bisbes segons la consuetud de sagristia (1511) de la seu de Mallorca”, a AA. VV., *Els amics al Pare Llopart. Miscel·lània in honorem*. Amics del museu de Mallorca, Palma, p. 450-463.

31. ADEVA MARTÍN, Ildefonso (2002): “*Ars bene moriendi*. La muerte amiga” a AURELL, Jaume, PAVON, Julia: *Ante la muerte. Actitudes, espacios y formas en la España medieval*, EUNSA, Pamplona, p. 295-360.

32. SABATÉ, Florell (2003): *Cerimònies fúnebres...*, *op. cit.*, p. 31.

33. Sobre els missals i els ciris estipulats MUNAR I OLIVER, Gaspar (1962): *Missal según el uso de la Santa Iglesia de Mallorca: Impreso en Venecia año 1506*, Palma; També SEGUÍ I TROBAT, Gabriel (2003): *El Missal Mallorquí de 1506: Estudi i edició segons l'exemplar de la Biblioteca Bartomeu March*. Facultat de Teologia de Catalunya, Palma; LLOMPART, G (1982): “Aspectos populares del purgatorio medieval”, a LLOMPART MORAGUES, Gabriel: *Religiosidad Popular*. Olañeta, Palma, pag. 291.

34. Aquestes i altres consideracions sobre el tractament de la tomba de Jaume II es troben publicades a PONS Y MARQUÉS, Juan, MUNTANER Y BUJOSA, Juan (1953): *Sarcòfags reiales en...*, *op. cit.*, p. 201-215.

35. Objecte de les tombes reial és la recent monografia de VILADOMIU I CANELA, Pilar (2009): *Guia de les...*, *op. cit.*, p. 123-126.

Resum

La tomba de Jaume II a la Seu de Mallorca i el seu cerimonial de la festivitat del Dia dels Morts.

Antoni Pons Cortés. Diversos apunts dels llibres de Dades del Reial Patrimoni ens aporten notícies sobre l'antiga tomba del rei Jaume II, objecte de renovacions pel seu deteriorament i d'especial atenció dins la festivitat del dia dels morts. La seva ubicació enmig de la Via Sacra va conformar una connexió entre la Capella Reial i el cor de la nau principal de la Seu. Amb el pas del temps, cada cop la tomba va ser objecte de majors atencions, quan les dinasties espanyoles de l'època moderna varen adoptar la figura d'aquest rei com a avantpassat dels seus llinatges.

Summary

The tomb of King James II at the Cathedral of Mallorca and Cerimonial of the Feast of All Saints. **Antoni Pons Cortés.** Many notes found inside the books of Real Heritage Data, report us some news about the old tomb of King Jaume II, which is being restored due to its deterioration, deserving a special mention during the All Souls' Day (2 November). Its location at the middle of the sacred path, created a link between the Real Chapel and the central choir structure. As time went on, the tomb got far more attention, becoming what is known as the ancestor of modern age Spanish dynasties.

Fig. 1. Ubicació de la tomba de Jaume II al s. XIX. Planta de J. B. Peyronnet. Arxiu Capítular de Mallorca.

Fig. 2. Capella de la Trinitat des de la Capella Reial.

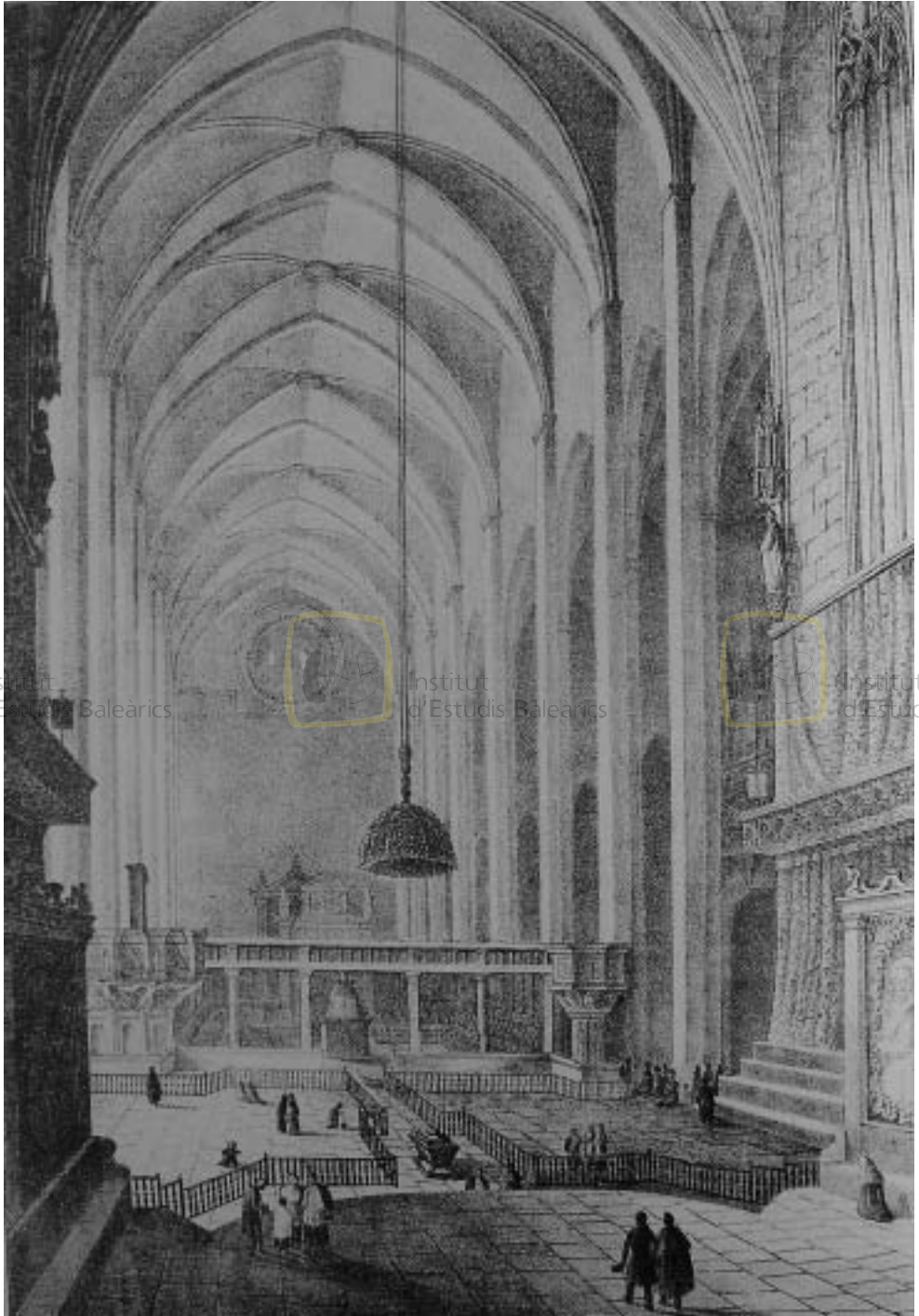

Fig. 3. Ubicació del sepulcre de Jaume II a la Via Sacra. Gravat de Parcerisa (1842).

Fig. 4. Actual sepulcre de Jaume II a la Capella de la Trinitat, esculpit per Frederic Marès (1947).

